

Ska det europeiska medborgarskapet vara universellt eller pluralistiskt?

En studie kring vilka problem ett universellt respektive ett pluralistiskt medborgarskap innebär ur ett genusperspektiv

Abstract

This paper is a study of a European citizenship in relation to two different perspectives on citizenship – universalism and pluralism - from a gender perspective. We discuss a universal citizenship with equal rights and a pluralistic citizenship with different rights (groupdifferentiated rights), in relation to women within the European Union.

First, we try to decide whether the European citizenship draws towards a universal or pluralistic direction. Secondly, we discuss problems with the universal and the pluralistic citizenship in relation to women in EU. It's not evident which of them best favours women's needs and interests; both are problematic in its own way. The universal citizenship is criticised for treating individuals as equals and thus overlooking individuals' different possibilities to use their civil rights. At the same time the groupdifferentiated citizenship is criticised for treating individuals as different and categorize them in different groups. Despite both perspectives are problematic, in general we criticize a universal and promote a groupdifferentiated citizenship from a feministic perspective.

This papers' overall question is: Which are the problems with a universal respective pluralistic (groupdifferentiated citizenship), from a gender perspective? Further: Depending on which problems respective citizenship means to women, should the European citizenship be universal or pluralistic?

Keywords: European citizenship, Universal citizenship, Pluralistic citizenship, Gender.

Innehållsförteckning

1	Inledning	1
2	Syfte och problemformulering.....	3
3	Material.....	4
4	Metod.....	7
4.1	Teoretiska utgångspunkter i den teoretiska diskussionen.....	8
5	Idealtypsanalys – universellt respektive pluralistiskt medborgarskap.....	9
5.1	Universellt medborgarskap.....	10
5.2	Pluralistiskt medborgarskap	10
5.3	Motsättning mellan universellt och pluralistiskt medborgarskap?.....	11
6	Analys.....	12
6.1	Ett europeiskt medborgarskap – ett universellt eller pluralistiskt medborgarskap?	12
6.2	Från ett universellt till ett pluralistiskt jämlikhetsideal	15
6.3	Gruppdifferentierade rättigheter – rätt till särskild representation för kvinnor i EU?	17
6.4	Motsättning mellan gruppdifferentierade rättigheter och EU: s grundläggande värden?	18
6.5	Komplicerat förhållande mellan universellt och gruppdifferentierat medborgarskap – är vi i behov av andra termer?	20
6.6	Gruppdifferentierat medborgarskap och kvinnor som en social diskriminerad grupp	22
6.6.1	Kvinnor som en social grupp?	23
6.6.2	Kvinnor som en social diskriminerad grupp?.....	26
7	Sammanfattning.....	28
8	Avslutande diskussion.....	30
9	Referenser	33

1 Inledning

Medborgarskap är ett komplext begrepp som givit upphov till intensiva debatter både inom och utanför forskarsamhället. Dagens debatt handlar i hög grad om hur medborgarskap kan eller bör definieras. Förenklat kan två typer av medborgarskap urskiljas – universellt medborgarskap respektive pluralistiskt medborgarskap (gruppdifferentierat medborgarskap). Generellt kan det första sägas vara dominant och förespråka lika rättigheter för alla individer, och det andra sägas vara ett alternativ till det första och förespråka olika rättigheter för olika individer och grupper i form av gruppdifferentierade rättigheter. Skillnaden mellan dem är att medan det universella utgår från att alla individer är lika och därav ska tilldelas lika rättigheter utgår det pluralistiska från att individer inte är jämlika, på det sättet att de har olika förutsättningar och möjligheter att utöva sina medborgerliga rättigheter, och därav ska tilldelas olika rättigheter (Faulks 2000: 83-85, Habermas 1995: 256).

Denna fråga om universellt respektive pluralistiskt medborgarskap är samtidigt en fråga om formellt och substantiellt medborgarskap. Medan det formella fokuserar på de formella reglerna för tillträde till medborgarskap eller för att bli medborgare, fokuserar det substantiella på att vara en medborgare, det vill säga på de faktiska förutsättningarna och möjligheterna att utöva medborgerliga rättigheter, till exempel yttrande- eller tryckfrihet. Generellt kan universellt medborgarskap sägas koncentrera sig på det formella medborgarskapet och pluralistiskt medborgarskap på det substantiella medborgarskapet. Förespråkare för ett gruppdifferentierat medborgarskap menar att individer i regel är formellt men inte substantiellt jämlika, och att det därför är nödvändigt att uppmärksamma detta medborgarskap (Brighouse 2002: 69, Schierup 2003: 243-244).

Medborgarskap är centralt och aktuellt i förhållande till den Europeiska Unionen. För drygt ett decennium sedan beslutade EU: s dåvarande medlemsstater att upprätta ett gemensamt europeiskt medborgarskap för unionens invånare. Detta arbete pågår än idag. Det är en intressant men problematisk process. Frågan handlar till stor del om det är möjligt och önskvärt, att med särskild hänsyn till unionens kulturella skillnader, skapa ett gemensamt unionsmedborgarskap med gemensamma rättigheter (Kymlicka & Norman 1995: 283, Rossilli 2000: 14). Vi förstår frågan som mycket viktig, men är samtidigt kritiska till avsaknaden av ett genusperspektiv. På samma sätt som kulturella skillnader kan utgöra ett problem kan skillnader i jämlikhet mellan män och kvinnor och kvinnor emellan vara ett problem i konstruktionen av ett gemensamt unionsmedborgarskap. EU framhäver själv att män och kvinnor är formellt men inte substantiellt jämlika. Vi instämmer och menar att den rådande genusordningen av manlig överordning och kvinnlig underordning innebär att kvinnor har sämre förutsättningar och möjligheter än män att utöva sina medborgerliga rättigheter. Detta problem finns också inom

gruppen kvinnor. På liknande vis präglas förhållandet mellan kvinnor av ojämlika maktrelationer. Detta reser frågan om ett europeiskt medborgarskap är möjligt, och i så fall om det bör vara universellt eller pluralistiskt, för att i praktiken kunna säkerställa kvinnors formella medborgarskap och rättigheter (Europeiska kommissionen 2000: 3, Frazer 2002: 75-77).

2 Syfte och problemformulering

Denna uppsats behandlar ett europeiskt medborgarskap ur ett genusperspektiv. Problemet handlar om att dagens europeiska medborgarskap inte förmår säkerställa kvinnors formella medborgarskap i praktiken. I EU är män och kvinnor formellt men inte substantiellt jämlika. Den rådande genusordningen av manlig överordning och kvinnlig underordning innebär att kvinnor har sämre förutsättningar och möjligheter än män, att utöva sina medborgerliga rättigheter och således sitt medborgarskap. Detta reser frågan om hur ett europeiskt medborgarskap bör utformas.

Denna uppsats syftar således till att problematisera ett europeiskt medborgarskap i förhållande till två skilda perspektiv på medborgarskap – universalism respektive pluralism – ur ett genusperspektiv. Det betyder att vi för en teoretisk diskussion kring universellt medborgarskap och lika rättigheter och pluralistiskt medborgarskap och olika rättigheter (gruppdifferentierade rättigheter), i förhållande till kvinnor inom EU. Med andra ord tar vi upp teoretiska och praktiska problem med respektive medborgarskap.

Uppsatsens övergripande problemformulering är: Vilka problem finns det med ett universellt respektive pluralistiskt (gruppdifferentierat) medborgarskap ur ett genusperspektiv? Vidare: Beroende på vilka problem respektive medborgarskap innebär för kvinnor, bör det europeiska medborgarskapet vara universellt eller pluralistiskt?

3 Material

Uppsatsens material utgörs av både empiriskt och teoretiskt material. Vi inleder med att presentera det empiriska som huvudsakligen består av offentliga dokument från EU, för att sedan övergå till att presentera det teoretiska som uteslutande består av vetenskapliga publikationer i form av böcker, artiklar etcetera. Avslutningsvis för vi en kort diskussion kring detta material.

Bland det empiriska materialet framträder främst tre offentliga dokument från EU: *Utkast till europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna* (Europaparlamentet, Europeiska rådet och Europeiska kommissionen 2000), *På väg mot en gemenskapens ramstrategi för jämställdhet 2001-2005* (Europeiska kommissionen 2000), och *Equality Between Women and Men 2005* (Europeiska kommissionen 2005).

Det första dokumentet *Utkast till europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna* erkänner Europaparlamentet, Europeiska rådet och Europeiska kommissionen som stadga för de grundläggande rättigheterna i EU.¹ Genom detta dokument har för första gången alla rättigheter som tidigare var spridda i olika rättsakter, till exempel i nationella lagar och i FN: s internationella konventioner, samlats i ett enda dokument. Stadgan är en sammanställning av EU: s gemensamma värderingar och syftar till att utveckla begreppet unionsmedborgarskap (Europaparlamentet, Europeiska rådet och Europeiska kommissionen 2000, Scadplus 2004).

Stadgan innehåller en ingress och 54 artiklar som är fördelade på 7 kapitel. Vi inriktar oss på att studera kapitlet *Jämlikhet*, närmare bestämt artikel 21-23 *Icke-diskriminering, Kulturell, religiös och språklig mångfald* och *Jämställdhet mellan kvinnor och män* (Scadplus 2004). Detta för att de är mest relevanta och intressanta i förhållande till uppsatsens problemformulering som behandlar frågan om medborgarskap i förhållande till jämlikhet och i synnerhet jämställdhet.

Artikel 21 säger att ”all diskriminering på grund av bland annat kön, ras, hudfärg, etniskt eller socialt ursprung, genetiska särdrag, språk, religion eller övertygelse, politisk eller annan åskådning, tillhörighet till nationell minoritet, förmögenhet, börd, funktionshinder, ålder eller sexuell läggning skall vara förbjuden.” (Europaparlamentet, Europeiska rådet och Europeiska kommissionen 2000: 13). Dessutom säger den att all diskriminering på grund av nationalitet är förbjuden. Vidare säger artikel 22 att unionen ska respektera den kulturella,

¹ I dagsläget har stadgan status som politisk deklaration. Det betyder att den nu inte är juridiskt bindande, men blir det om den skrivs in i det kommande Nicefördraget. (Statsrådsberedningen 2005).

religiösa och språkliga mångfalden. Slutligen säger artikel 23 att jämställdhet mellan kvinnor och män ska säkerställas på alla områden. Samt att principen om jämställdhet inte utgör något hinder för att behålla eller vidta åtgärder som innebär särskilda förmåner för det underrepresenterade könet (Europaparlamentet, Europeiska rådet och Europeiska kommissionen 2000: 13).

I dokumentet *På väg mot en gemenskapens ramstrategi för jämställdhet 2001-2005* beskriver kommissionen hur EU i all sin verksamhet ska verka för att motverka bristande jämställdhet och främja den mellan män och kvinnor (Europeiska kommissionen 2000). Kommissionen identifierar olika områden som de anser är i behov av strukturella förändringar för att uppnå jämställdhet (Europeiska kommissionen 2000: 4-5). Vi inriktar oss på området som berör lika deltagande och representation då det är mest relevant i förhållande till universellt och pluralistiskt medborgarskap som talar om lika och olika rättigheter. Kommissionen framhäver här att kvinnor har sämre förutsättningar och möjligheter än män att delta i offentlig politik, och att de därav är i behov av särskilda insatser. Deras grundläggande syn är att kvinnors behov och intressen måste beaktas i politikens utformning och genomförande. Sammantaget syftar detta dokument till att samordna EU: s olika initiativ och program om jämställdhet under ett och samma tak innehållande tydliga kriterier för kontroll och utvärdering av att jämställdhetsaspekten beaktas (Europeiska kommissionen 2000: 2-5).

Det sista dokumentet *Equality Between Women and Men 2005* har samma utgångspunkter och mål som det förra. Mer specifikt inriktar det sig på utvecklingen av jämställdhet inom områdena utbildning, arbetsliv och socialt liv. Det ger en överblick över hur situationen inom områdena ser ut för män och kvinnor, och föreslår vad som bör göras för att bryta dagens ojämställda genusordning (Europeiska kommissionen 2005).

Det teoretiska materialet utgörs som ovan nämnt av vetenskapliga publikationer. Gemensamt för teoretikerna är att de problematiserar begreppet medborgarskap. De skiljer sig åt i teoretiska utgångspunkter, men större delen av dem utgår från teorin kritisk teori. Inom den väljer de att använda sig av olika perspektiv såsom feminism och postkolonialism. Iris Marion Young och Will Kymlicka är exempel på två framträdande teoretiker som använder sig av dessa perspektiv i debatten om medborgarskap. Båda talar för gruppdifferentierade rättigheter, men medan Young företräder ett feministiskt perspektiv talar Kymlicka ur ett mångkulturellt sådant (Young 1990, Kymlicka 1998).

Skillnaden mellan det empiriska och teoretiska materialet är att det första huvudsakligen består av primärmaterial (förstahandskällor) och att det andra uteslutande består av sekundärmaterial (andrahandskällor). Primärkällor är i regel mer tillförlitliga än sekundärkällor. En sekundärkälla, som tolkar ett original, till exempel en översättning, är problematisk. Textens innehåll riskerar att förändras på vägen från förstahands- till andrahandskällan. Detta är vi medvetna om och försöker därför i den mån det är möjligt och lämpligt att använda oss av originalverk, eller av ett flertal andrahandskällor som bekräftar varandra. Vi tycker att det fungerar väl och inte utgör något större problem. Det är svårt, om inte omöjligt, att helt undkomma problemet. Vår läsning av alla texter, oavsett om

det är en primär- eller sekundärkälla, är en tolkning i sig (Esaiasson 2004: 309, Trost 2002: 65-69).

Gällande primärmaterialet är det viktigt att vara medveten om vilken typ av text det är, och i vilken genre den ingår. Detta för att varje genre har sina egna regler för hur saker och ting ska uttryckas. Offentliga dokument tillhör en särskild genre, där kontinuiteten i allmänhet är större än förändringen. De är tillrättalagda texttyper; i första hand för att de är skriftliga och i andra hand för att de passerar flera instanser innan de publiceras. Det kan således vara svårare att här hitta nyanser än i mer spontana samtal. Vi tycker att detta delvis stämmer överrens med de offentliga dokumenten från EU som vi har studerat. De är tillrättalagda, men visar ändå vilken syn EU har på män och kvinnor och rättigheter. Vi menar att EU:s gemensamma syn på medborgarskap och jämlikhet och jämställdhet framkommer i denna typ av offentliga dokument. Här presenteras den färdiga åsikten som vi är intresserade av, och inte debatten bakom (Esaiasson 2004: 246-247, Jacobsson 1997: 325-326).

Mot bakgrund av det valda materialet intresserar vi oss inte för att studera det latenta utan det manifesta budskapet. Det betyder att vi studerar det som omedelbart kan utläsas på raderna och inte det som sägs eller inte sägs mellan raderna. Samtidigt finns det ingen knivskarp gräns mellan dem. Vi läser textens omedelbara budskap men gör samtidigt en tolkning av det (Esaiasson 2004: 245, Jacobsson 1997: 325-326).

En annan anledning till att vi väljer dessa offentliga dokument är att de både är representativa och aktuella. Det finns ett stort antal dokument på området jämställdhet från EU, men vi har fått uppfattningen att de till stor del liknar varandra. Många gånger är det samma dokument som kontinuerligt uppdateras. Dokumenten är aktuella för att de sträcker sig från perioden 2000-2005. Sammantaget tycker vi att dokumenten kan sägas vara ett typiskt material i den meningen att de är typiska för EU:s syn på medborgarskap och jämlikhet/jämställdhet (Esaiasson 2004: 244).

4 Metod

Det finns två huvudtyper av textanalytiska problemformuleringar. Dels sådana som handlar om att systematisera och dels sådana som handlar om att kritiskt granska innehållet i texten. I denna uppsats arbetar vi med båda typerna. Först systematiserar vi det empiriska materialet genom en idealtypsanalys för att sedan kritiskt granska det genom det teoretiska materialet (Esaiasson m. fl. 2004: 234).

En idealtypsanalys är ett verktyg som syftar till att förenkla innehållet i ett textmaterial genom att skapa idealtyper, det vill säga skapa modeller som beskriver vad som är typiskt för vissa fenomen. I detta fall handlar det om att skapa idealtyperna universellt och pluralistiskt medborgarskap genom att formulera idéer som är relevanta för dem båda, till exempel synen på jämlikhet. Med dessa som utgångspunkt är det möjligt att sedan dela in det empiriska materialet i vardera idealtyp beroende på om det kan härledas till den ena eller den andra typen. På detta sätt kan vi avgöra om det europeiska medborgarskapet drar åt ett universellt eller pluralistiskt håll (Bergström & Boréus 2000: 158, Esaiasson m. fl. 2004: 151-159).

Problemet i en idealtypsanalys är att idealtyperna kan bli ett resultat av studien, istället för att (på riktigt vis) vara en på förhand konstruerad modell. Dessutom är idealtypernas precision problematisk. En alltför precis idealtyp kan innebära att materialet påtvingas modellen, medan en alltför bred idealtyp kan innebära att det enbart leder till en grovsortering av materialet. Därför är det nödvändigt att vara noggrann och systematisk i konstruktionen av dem (Bergström & Boréus 2000: 170-171).

Idealtypsanalysen är en förutsättning för att kunna avgöra om det europeiska medborgarskapet drar åt ett universellt eller pluralistiskt medborgarskap, vilket i sin tur är en förutsättning för att kunna problematisera det utifrån den teoretiska litteraturen. För att kunna analysera det europeiska medborgarskapet i förhållande till idealtyperna måste vi först veta om det bygger på den ena eller den andra typen (Bergström & Boréus 2000: 158). I analysen sammanbinder vi det empiriska och teoretiska materialet till en teoretisk diskussion. Den sätter teorin och inte empirin i centrum. Detta betyder att empirin endast utgör utgångspunkten för den teoretiska diskussionen kring för- och nackdelarna med respektive medborgarskap för kvinnor. Teorierna syftar således till att teoretisera kring och ge olika synsätt på medborgarskap i förhållande till det europeiska medborgarskapet.

Den teoretiska diskussionen innehåller normativa inslag. Med fokus på kvinnors substantiella medborgarskap tar vi ställning till både universella och gruppdifferentierade rättigheter. Frågan om vilka rättigheter som bäst gynnar kvinnor är inte självklara. Båda är problematiska på sitt sätt (Bjereld m. fl. 2002: 74-75).

4.1 Teoretiska utgångspunkter i den teoretiska diskussionen

I analysens teoretiska diskussion kring det europeiska medborgarskapet utgår vi från kritisk teori, närmare bestämt feministisk teori. Denna teori är bred och rymmer flera skilda synsätt. I relation till uppsatsen finner vi den postmoderna/poststrukturella feminismen lämplig och fruktbar. Dess ontologiska och epistemologiska utgångspunkter överrensstämmer med uppsatsens syfte och problemformulering. Denna feminism utgår från relativism och subjektivism, det vill säga den antar att det inte finns någon objektiv verklighet eller kunskap (Marsh & Furlong 2002: 26-30).

Den kritiska och feministiska teorin är central i denna uppsats. På kritiskt och feministiskt vis ifrågasätter vi den dominerande universella definitionen av medborgarskap och uppmärksammar att medborgarskapsbegreppet, och således också det europeiska medborgarskapet, många gånger inte är neutralt utan manligt definierat. Som dessa teorier analyserar vi också alternativa förslag till ett universellt medborgarskap, i detta fall i form av ett gruppdifferentierat medborgarskap. Med andra ord är teorierna centrala i uppsatsen och färgar synen på om ett europeiskt medborgarskap bör vara universellt eller pluralistiskt inspirerat (Alvesson & Deetz 2000: 163, 166, Lister a 1997: 3).

Kritisk teori, och således också postmodern/poststrukturell feminism, är inte oproblematiserad. Den kritiserar för att vara alltför relativistisk och politiskt oförmögen eftersom den saknar sanningsanspråk. Kritiker menar att den är alltför teoretisk och abstrakt för att kunna främja den politiska kampen. Förespråkare för teorin vänder sig mot det och svarar att den istället är ett kraftfullt verktyg för att synliggöra de dominerande synsättens sanningsanspråk. Vi håller med dem att kritisk teori är ett nödvändigt och värdefullt perspektiv, men instämmer samtidigt i kritiken. Den behöver en tydligare koppling till ”verkligheten” för att inte förlora potential. Det finns en viktig poäng i att kunna förena det teoretiska med det praktiska (Alvesson & Deetz 2000: 124, Eriksson m. fl. 2005: 21-22).

5 Idealtypsanalys – universellt respektive pluralistiskt medborgarskap

Medborgarskap kan förstås ur två skilda perspektiv – universalism respektive pluralism. I både den allmänna och feministiska debatten om och i utformningen av ett europeiskt medborgarskap är båda perspektiven närvarande. Medan det universella kan sägas utgöra det äldre och dominerande kan det pluralistiska sägas utgöra det yngre och alternativa perspektivet. Liberalfeminismen, som dominerade kvinnorörelsen från 1800-talet fram till mitten av 1970-talet, har till stor del hävdade ett likhetsideal. Varje påstående att män och kvinnor skulle vara olika innebar en risk eftersom det kunde användas som ett argument för fortsatt förtryck och exkludering av kvinnor från det offentliga livet. Mot bakgrund av detta är det inte konstigt att förvirring uppstod när feminister alltmer började tala om olikhet. Idag är dock hävdandet av olikhet och pluralistiskt medborgarskap ingen kontroversiell ståndpunkt inom i varje fall den akademiska debatten. Det finns flera feministiska teoretiker, till exempel Ruth Lister och Iris Marion Young, som ansluter sig till tanken om ett pluralistiskt medborgarskap. De, tillsammans med andra feminister, reser därmed frågan om universalitet och likhet och pluralism och olikhet i förhållande till medborgarskap (Randall 2002: 110, Voet 1998: 56).

Tanken om ett pluralistiskt medborgarskap finns också inom EU. Ett flertal intressegrupper betonar betydelsen av genus i konstruktionen av ett europeiskt medborgarskap. Feminister kräver att man ifrågasätter dagens universella medborgarskapsmodell och begreppet jämlikhet, och utarbetar alternativa modeller såsom ett gruppdifferentierat medborgarskap. Deras övergripande mål är att det europeiska, till skillnad från det nationella, medborgarskapet ska ta hänsyn till exkluderingen av kvinnor (Rossilli 2000: 14, Vogel 1997: 144-145).

Mot bakgrund av detta kan universalism och pluralism förstås som två skilda perspektiv. Genom historien har de stått för olika ideal. De intar skilda ståndpunkter i frågan om rättigheter, som är central för medborgarskap och således också för det europeiska medborgarskapet. Medborgarskap syftar många gånger till att tilldela medlemmarna av en gemenskap, till exempel en nation eller en union, rättigheter. Därför väljer vi att i idealtyperna fokusera på synen på rättigheter, vilket också inbegriper synen på jämlikhet och individen.

Samtidigt bör det tilläggas att det finns ett flertal teoretiker som menar att uppdelningen mellan universalism och pluralism är överdriven och rent av felaktig. Detta tar vi upp efter presentationen av de två idealtyperna universellt och pluralistiskt medborgarskap (Voet 1998: 60).

5.1 Universellt medborgarskap

Det moderna liberala medborgarskapet har sitt ursprung i det sena 1700-talets revolutioner i Frankrike och Nordamerika, som gav uttryck åt en kamp för klassiska liberala värden såsom frihet och jämlikhet. Sedan dess har det utvecklats och influerats av framträdande liberala tänkare, i synnerhet av den liberala medborgarskapsteoretikern T.H. Marshall. Det moderna medborgarskapet kan därav förstås i samband med ideologin liberalism och Marshall (Fernández 2005: 3-4, Rockefeller 1994: 85).

Marshall framlade en trefaldig teoretisk ram som beskrev samspelet mellan det han kallade civila, politiska och sociala medborgerliga rättigheter. Civila rättigheter uppstod på 1700-talet som ”negativa rättigheter” och innebar individuell frihet och skydd mot olovlig kränkning från statens sida av de personliga fri- och rättigheterna. Positiva politiska rättigheter uppstod på 1800-talet och innebar en säkring av den aktive medborgarens deltagande i politiken. Sociala rättigheter utvecklades på 1900-talet. Genom rätten till arbete och sociala transfereringar, samt vård och rätten till tryggad ålderdom garanterades medborgarna ett grundläggande mått av ekonomiskt och socialt välstånd och säkerhet. Kärnan i Marshalls teori är tanken om ett ömsesidigt beroendeförhållande mellan de olika rättigheterna. Han framhävde att det är omöjligt att utöva fulla civila och politiska rättigheter i en modern demokrati, utan ett visst mått av välfärd, det vill säga sociala rättigheter. Denna modell av lika civila, politiska och i synnerhet sociala rättigheter skulle enligt Marshall skapa ett jämlikt samhälle (Habermas 1995: 267, Voet 1998: 34-36).

Denna liberala universella medborgarskapsmodell betonar individens autonomi och påtalar vikten av grundläggande fri- och rättigheter. Dessa rättigheter förstås som nödvändiga för att skydda individen från statens makt. Konsekvensen av denna syn på individen, som bärare av fri- och rättigheter och garanterad viss autonomi, är att fri- och rättigheterna ska vara lika för alla och att alla ska behandlas lika, enligt samma regler och normsystem. Det liberala jämlikhetsidealet förutsätter således att alla individer förstås som jämlika i betydelsen lika (Neergaard & Stubbergaard 2000: 23).

5.2 Pluralistiskt medborgarskap

Under senare år har det riktats kritik mot det universella liberala medborgarskapet och således också mot T.H. Marshalls medborgarskapsmodell. Kritikerna menar att det universella jämlikhetsidealet är en fiktion som i realiteten, istället för att säkerställa jämlikhet mellan alla individer, missgynnar och diskriminerar grupper som inte tillhör samhällets privilegierade grupper. Mot bakgrund av detta föreslår de ett pluralistiskt medborgarskap i form av ett gruppdifferentierat medborgarskap (Faulks 2000: 84-88, Lister a 1997: 92-93). Till skillnad från det universella

jämlikhetsidealet som utgår från att människor är jämlika utgår det pluralistiska jämlikhetsidealet från att människor är ojämlika inför lagen, det vill säga innehar olika förutsättningar och möjligheter att utöva sina medborgerliga rättigheter i samhället. Idealet omdefinierar således begreppet jämlikhet och säger att jämlikhet ibland kräver att diskriminerade grupper särbehandlas. Jämlikhet handlar om hur olikheter tillgodoses, och gruppdifferentierade rättigheter behövs för att tillgodose grupperns olikheter (Kymlicka 1998: 119, 124, Neergaard & Stubbergaard 2000: 27).

5.3 Motsättning mellan universellt och pluralistiskt medborgarskap?

Flera teoretiker, bland annat Will Kymlicka och Ruth Lister, vänder sig mot uppdelningen mellan universellt och pluralistiskt medborgarskap. Båda anser att det är en felaktig dikotomi som grundar sig i en missuppfattning. Enligt Kymlicka är flera former av gruppdifferentierat medborgarskap förenliga med liberala universella principer om frihet och jämlikhet (Kymlicka 1998: 43). Lister instämmer och menar att det traditionella begreppet jämlikhet och olikhet inte står i motsättning till varandra. Motsatsen till jämlikhet är ojämlikhet och inte olikhet. Att uppmärksamma skillnader syftar till att skapa jämlikhet och inte ojämlikhet. Det behöver således inte råda någon konflikt mellan jämlikhet och olikhet (Lister b 1997: 76).

Vi instämmer i denna kritik, men anser samtidigt, trots att det kan te sig förenklat och dölja komplexiteten i universellt och pluralistiskt medborgarskap, att det är möjligt att ställa upp dem som två skilda idealtyper för att förenkla analysen.

6 Analys

Denna analys diskuterar problemen med ett universellt medborgarskap och lika rättigheter och ett pluralistiskt medborgarskap och gruppdifferentierade rättigheter, i relation till kvinnor inom EU. Inledningsvis utreder vi om det europeiska medborgarskapet drar åt ett universellt eller pluralistiskt håll. Det gör vi genom idealtyperna och det offentliga dokumenten från EU. Därefter övergår vi till att diskutera kring både det universella och pluralistiska jämlikhetsidealets för- och nackdelar med hänsyn till kvinnor. Vidare för vi en mer praktisk diskussion kring betydelsen av gruppdifferentierade rättigheter för kvinnor i EU. Denna diskussion leder till frågan om gruppdifferentierade rättigheter och ett gruppdifferentierat medborgarskap är förenligt med EU: s grundläggande värden. Vi forstsätter sedan att tala om denna förening genom att diskutera kring förhållandet mellan universellt och pluralistiskt medborgarskap. Diskussionen handlar om varför detta förhållande är komplicerat och hur det bör hanteras. Det leder till frågan om respektive medborgarskap är förenliga med varandra. Slutligen diskuterar vi kring om kvinnor kan förstås som en social diskriminerad grupp. Detta är en förutsättning för ett gruppdifferentierat medborgarskap för kvinnor.

6.1 Ett europeiskt medborgarskap – ett universellt eller pluralistiskt medborgarskap?

Det europeiska medborgarskapet skiljer sig på flera sätt från det traditionellt nationella medborgarskapet. EU innebär en komplex ram av regions-, nations- och unionsperspektiv som förändrar det traditionella medborgarskapet i såväl rättslig och politisk som kulturell mening. Genom ett europeiskt medborgarskap blir medlemsstaternas invånare medborgare i en så kallad ”postnationell gemenskap”, det vill säga en gemenskap som sträcker sig långt utanför nationella gränser (Fernández 2005: 4, Ålund 2003: 293). Det europeiska medborgarskapet tilldelar varje person som är medborgare i en medlemsstat av EU ett unionsmedborgarskap. Det kan i första hand sägas utgöra ramen för de rättigheter och skyldigheter som tilldelas medborgaren, och i andra hand sägas vara en kategorisering och identitetsmarkör som syftar till att göra medborgaren medveten om sin gemenskap med andra medborgare och unionen (Faulks 2000: 151).

Jürgen Habermas diskuterar denna fråga om europeiskt och nationellt medborgarskap och identitet. Han är skeptisk till om det är möjligt att skapa en europeisk identitet och kollektivt politiskt agerande över nationella gränser. Detta för att demokratiska processer hittills bara har fungerat inom nationella gränser

(Habermas 1995: 264, 266).² Många kritiker instämmer och menar att EU inte kan utvecklas till och jämföras med en nationalstat som till exempel Frankrike eller Storbritannien, och att de europeiska folken inte kan bli ett gemensamt folk. EU består idag av en komplex gemenskap med flera stater, minoritetsnationer och etniska grupper (Fernández 2005: 144-145).

Samtidigt som det europeiska medborgarskapet kan förstås som nyskapande, på det sättet att det går emot det traditionella medborgarskapets fokus på nationen, kan det i andra avseenden förstås som gammalmodigt. Enligt oss bygger det trots allt på det traditionella universella värden. I ingressen till *Utkast till europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna* står det att ”Europas folk har mellan sig skapat en allt starkare sammanslutning och har beslutat att dela en fredlig framtid på grundval av gemensamma värden.” (Europaparlamentet, Europeiska rådet och Europeiska kommissionen 2000: 8). Dessa värden, som individens värdighet, frihet, jämlikhet och solidaritet, ska vara odelbara och universella. Unionen ska bidra till att bevara och utveckla dessa gemensamma värden med respekt för mångfalden i Europas folks kultur och traditioner samt för medlemsstaternas nationella identitet och organisering av sina offentliga myndigheter på nationell, regional och lokal nivå (Europaparlamentet, Europeiska rådet och Europeiska kommissionen 2000: 8). Vi anser att detta stämmer överens med idealtypen universellt medborgarskap. För det första för att stadgan betonar betydelsen av gemensamma universella värden. För det andra för att den pekar på individens autonomi. Att de gemensamma värdena ska vara förenliga med mångfald, förstår vi som att de måste vara förenliga med individens grundläggande fri- och rättigheter. Med andra ord uppfattar vi de som överordnade gemensamma värden. Samtidigt menar vi att fokus på mångfald kan strida mot universellt medborgarskap för att det är ett sätt att se till grupper och olikhet. Men sammantaget förstår vi det europeiska medborgarskapet här som universellt.

I stadgans kapitel *Jämlikhet* i artikel 20 *Likhet inför lagen* står det att ”alla människor är lika inför lagen” (Europaparlamentet, Europeiska rådet och Europeiska kommissionen 2000). Denna syn på jämlikhet tycker vi också stämmer väl överens med det universella medborgarskapet som utgår från att alla ska behandlas lika enligt samma regler och normsystem (Neergaard & Stubbergaard 2000: 22-23).

Vi anser att denna liberala universella syn på medborgarskap också genomsyrar de två andra offentliga dokumenten från EU. På liberalt vis står formell och inte substantiell jämlikhet i centrum. Det diskuteras mycket kring män respektive kvinnors formella representation inom till exempel området offentlig

² Habermas menar att nationers offentliga sfärer är isolerade från varandra. Varje nations offentliga sfär är förankrad i en kontext av politiska frågor som enbart har relevans för den nationen. Därav kräver en gemensam europeisk politik och identitet en patriotism framvuxen ur olika nationella historier och erfarenheter (Habermas 1995: 271).

politik och arbetsmarknad (Europeiska kommissionen 2000, Europeiska kommissionen 2005).

Sammantaget anser vi att det europeiska medborgarskapet i flera avseenden kan placeras inom idealtypen universellt medborgarskap. Stadgan och de andra dokumenten fokuserar på gemensamma värden, individens autonomi, likhet inför lagen och formell jämlikhet.

Trots detta anser vi att det europeiska medborgarskapet samtidigt är inspirerat av idealtypen pluralistiskt medborgarskap. I stadgans kapitel *Jämlikhet* i artikel 23 *Jämställdhet mellan kvinnor och män* står det att ”Principen om jämställdhet utgör inget hinder för att behålla eller vidta åtgärder som innebär särskilda förmåner för det underrepresenterade könet.” (Europaparlamentet, Europeiska rådet och Europeiska kommissionen 2000: 13). Detta förstår vi som en antydning till ett gruppdifferentierat medborgarskap med gruppdifferentierade rättigheter. Ett sådant innebär att diskriminerade grupper, till exempel kvinnor, tilldelas särskilda rättigheter som syftar till att underlätta för dem att utöva sina medborgerliga rättigheter (Kane 2002: 106-107).

Trots att EU inte gör någon skillnad mellan grupper på basis av till exempel kön eller etnicitet i stadgan, noterar de i de andra dokumenten, att det finns ett glapp mellan formell och substantiell jämlikhet. De skriver att män och kvinnor idag är formellt jämlika och innehar lika formella rättigheter, men att den ojämsställda genusordningen leder till att kvinnor har sämre förutsättningar och möjligheter än män att utöva sina formella medborgerliga rättigheter (Europaparlamentet, Europeiska rådet och Europeiska kommissionen 2000, Europeiska kommissionen 2000: 3, Europeiska kommissionen 2005: 7). De tar upp att kvinnor, i den offentliga politiken eller på arbetsmarknaden, möts av könsdiskriminering som innebär att de i förhållande till män har svårare för att nå makt och inflytande. De berör också att den könsspecifika uppdelningen mellan offentlig och privat sfär utgör ett hinder för kvinnor. Kvinnor hindras från att delta i det offentliga livet då de förknippas och därmed förpassas till privat sfär (Europeiska Kommissionen 2000: 5, Europeiska kommissionen 2005: 10). Det bekräftas av statistik som visar att män är överrepresenterade och kvinnor underrepresenterade i politiken och på arbetsmarknaden i EU (Europeiska kommissionen 2005: 13, 15). Detta uppfattas av EU som ett allvarligt problem. För att lösa det diskuterar de i andra sammanhang kring en rad olika strategier såsom positiv särbehandling och könskvotering.³ Dessa förstår vi som olika former av gruppdifferentierade rättigheter eftersom de behandlar kvinnor som en diskriminerad grupp och tilldelar den särskilda rättigheter (Rossilli 2000: 17-19).

³ Kortfattat innebär positiv särbehandling en särbehandling med syfte att främja en jämnare fördelning mellan grupper genom att medlemmar av en underrepresenterad grupp ges företräde. Könskvotering är en form av positiv särbehandling och innebär att till exempel ett politiskt uppdrag eller en tjänst är avsedd för ett bestämt kön (Nationalencyklopedin 2006, Dahlberg 2006).

Sammantaget menar vi att det europeiska medborgarskapet kan anslutas till idealtypen pluralistiskt medborgarskap. Dels för att det öppnar upp för ett sådant i stadgan och dels för att de uppmärksammar att kvinnor är en diskriminerad grupp som kan vara i behov av särskilda insatser.

Slutligen anser vi att det europeiska medborgarskapet å ena sidan kan uppfattas som ett universellt, men å andra sidan som ett pluralistiskt medborgarskap. Det kan sägas vila på en universell grund men innehålla pluralistiska inslag. Med andra ord dominerar och uttrycks de universella värdena tydligast medan de pluralistiska enbart antyds i stadgan och dokumenten. Denna slutsats överrensstämmer med teoretikers syn på hur EU förstår ett europeiskt medborgarskap. De menar att ett gruppdifferentierat medborgarskap och gruppdifferentierade rättigheter är en kontroversiell fråga inom unionen. Politiker är positiva till att EU alltmer uppmärksammar kvinnor som en diskriminerad grupp, men är samtidigt negativa till ett gruppdifferentierat medborgarskap som eventuellt juridiskt skulle fastställa gruppdifferentierade rättigheter för kvinnor. Kritiken handlar om att ett sådant medborgarskap riskerar att urholka dagens liberala universella medborgarskap (Rossilli 2000: 17-19).

6.2 Från ett universellt till ett pluralistiskt jämlikhetsideal

Under senare år har det riktats alltmer kritik mot det universella medborgarskapet och intresset för ett gruppdifferentierat sådant ökar. I detta är synen på jämlikhet central. Feministiska förespråkare för ett gruppdifferentierat medborgarskap kritiserar det universella medborgarskapets syn på jämlikhet för att bygga på en så kallad "falsk universalism". De menar att det universella medborgarskapet utger sig för att vara könsneutralt men bygger på en traditionell manlig norm. De egenskaper som den universella medborgaren förväntas inneha och demonstrera är egentligen traditionellt manliga (Lister a 1997: 70). Detta är mäns privilegium i det universella medborgarskapet. De kan låtsas som om gränsdragningarna för den universella normen är neutrala och inte könsspecifika, och oproblematiskt presentera dem som sådana i förhållande till kön, ras, etnicitet etcetera (Young 1995: 198). Denna "falska universalism" leder till att när kvinnor behandlas som universella medborgare behandlas de som om de vore män (Mouffe 1993: 80). Dessutom möjliggör ett universellt medborgarskap, som utgår från att alla människor kan sätta sig i någon slags gruppneutral position, att gruppen män kan ignorera det faktum att den själv bara är en social grupp bland flera.⁴ Med andra ord, genom att som detta medborgarskap bortse från olikheter kan män upprätthålla sin dominans (Lister b 1997: 71, Young 2000: 104).

⁴ Se senare kapitel *Kvinnor som en social grupp?* som diskuterar kring begreppet social grupp i förhållande till kvinnor.

Kritikernas svar på detta är att ett gruppdifferentierat medborgarskap, där män och kvinnor behandlas olika, oundvikligen leder till att mannen blir norm och kvinnan avvikande (Lister a 1997: 66, Lister b 1997: 76). Vi förstår denna kritik men tycker inte att det är ett hållbart argument mot gruppdifferentierade rättigheter. Som ovan uttryckt menar vi att ett universellt medborgarskap också leder till att mannen blir norm. Skillnaden mellan dem är att medan det universella osynliggör detta, synliggör det gruppdifferentierade det. Genom att tilldela kvinnor särskilda rättigheter erkänner man dem som en diskriminerad grupp och synliggör att de i förhållande till män är underordnade. Detta är en förutsättning i arbetet mot dagens ojämsställda genusordning.

Mot bakgrund av detta anser förespråkarna att kvinnor och andra diskriminerade grupper bör behandlas olika istället för lika för att uppnå substantiell jämlikhet. Så länge som grupperns olika förutsättningar och möjligheter inte uppmärksammas och erkänns offentligt är de inte och kan de inte bli jämlika. Enligt dem handlar jämlikhet om hur olikheter tillgodoses, och ett gruppdifferentierat medborgarskap behövs för att kunna tillgodose till exempel kvinnors behov och intressen eftersom ett universellt medborgarskap inte förmår göra det (Kane 2002: 98 ff., Kymlicka 1998: 12, 40-41).

Kritikerna vänder sig mot denna syn på jämlikhet och menar att det är kontraproduktivt att eftersträva ett jämställt samhälle genom en politik som framhäver olikheter mellan könen. Att synliggöra skillnader mellan grupper tenderar samtidigt att osynliggöra skillnader inom dem. Detta kan leda till en essentialistisk förståelse av individer och grupper. Vi fördjupar oss inte i det här, men diskuterar det senare i kapitlet om sociala grupper i förhållande till kvinnor (Eriksson et al. 2005: 41-42, Kane 2002: 107-108).

Vidare pekar de på att kampen för alla människors jämlikhet och lika värde på ett avgörande sätt har förbättrat många diskriminerade och förtryckta grupperns situation. Faktum är att ett universellt medborgarskap och idén om ett universellt jämlikhetsideal, där olikheter saknar politisk vikt, har haft stor betydelse för kvinnor, och således också för europeiska kvinnor, i deras kamp mot diskriminering. Kvinnorörelsens krav på universell jämlikhet har genom historien inneburit politiska framsteg såsom lika rösträtt. Ett universellt jämlikhetsideal har möjliggjort att principen om alla människors lika värde och allas rätt till deltagande i samhället har kunnat befastas. Det har än idag en stark retorisk kraft som med framgång kan användas mot påståenden om att kvinnor som grupp har en särskild, medfödd och mindervärdig natur (Young 2000: 95).

Detta är emellertid inte något som förespråkarna för gruppdifferentierat medborgarskap ifrågasätter. Däremot ifrågasätter de det universella medborgarskapets påstående: Att formell jämlikhet per automatik leder till substantiell jämlikhet, och att kampen för substantiell jämlikhet bör styras av samma idé som kampen för formell jämlikhet, det vill säga av idén att alla är jämlika. Vi anser att det europeiska universella medborgarskapet delvis ansluter sig till detta påstående. I dokumenten betonar EU att jämställdhet, oavsett om det handlar om formell eller substantiell sådan, i första hand bör uppnås genom formell jämlikhet i form av lika rättigheter för män och kvinnor. (Europeiska kommissionen 2000: 9, Europeiska kommissionen 2005: 6). Förespråkarna är

kritiska till detta och hävdar att formell jämlikhet inte skapat rättvisa mellan sociala grupper. Därför borde EU tala mer om substantiell jämlikhet, det vill säga om män och kvinnors reella förutsättningar och möjligheter att utöva sina formella medborgerliga rättigheter (Young 1995: 196, Vogel 1997: 147). Detta är något som universalismen borde ställa upp på. Den anser att jämlikhet inte handlar om att alla individer ska delta i offentlig sfär i lika stor utsträckning, utan om att alla individer ska ha lika stora förutsättningar och möjligheter att göra det (Fernández 2005: 72 ff.).

Sammantaget finns det både för- och nackdelar med det universella och pluralistiska jämlikhetsidealet. Det universella kan kritiseras för att bygga på en manlig norm som missgynnar kvinnor. Samtidigt är det ett faktum att det genom historien har bidragit till kvinnors frigörelse. Fördelen med det pluralistiska är att det uppmärksammar och ifrågasätter denna manliga norm och relationen mellan formell och substantiell jämlikhet. Genom att se till detta ser det att individer och grupper har olika förutsättningar och möjligheter att utöva medborgerliga rättigheter, och att vissa grupper, till exempel kvinnor, därav är i behov av särskilda rättigheter, det vill säga gruppdifferentierade rättigheter.

6.3 Gruppdifferentierade rättigheter – rätt till särskild representation för kvinnor i EU?

Det står klart att det finns flera fördelar med ett pluralistiskt jämlikhetsideal och således också gruppdifferentierade rättigheter för kvinnor. En av de mest framträdande i debatten om gruppdifferentierade rättigheter är Kymlicka. Han talar för gruppdifferentierade rättigheter i förhållande till det mångkulturella samhället och presenterar tre olika typer av dem. Den första är rätt till självstyre, den andra är polyetniska rättigheter och den tredje är rätt till särskild representation. Kortfattat avser den första delegering av makt till nationella minoriteter (ofta genom någon slags federalism); den andra innebär ekonomiskt stöd och lagligt skydd för vissa sedvänjor som förknippas med bestämda etniska eller religiösa grupper; och den tredje innebär garanterade platser för etniska eller nationella grupper i den större statens centrala institutioner. Medan de två första typerna är inriktade på etniska grupper, är den sista inte inriktad på någon särskild grupp, och därför lämplig i detta fall (Faulks 2000: 89, Kymlicka 1998: 15).

I västerländska demokratier finns en växande oro för att den politiska processen inte är representativ, det vill säga att den inte förmår avspegla olikheter inom befolkningen. Denna oro finns också inom EU. I dokumentet *På väg mot en gemenskapens ramstrategi för jämställdhet 2001-2005* skriver kommissionen att kvinnor i förhållande till män är underrepresenterade på alla områden när det gäller beslutsfattande. EU:s politiska organ domineras av vita, heterosexuella män från medelklassen (Rossilli 2000: 17-18). EU framhäver att detta är ett grundläggande demokratiskt problem som kräver åtgärder på unionsnivå, till exempel nätverkssamarbete mellan medlemsstaternas jämställdhetsutskott. Vi är

kritiskt inställda till denna typ av åtgärder. Dels för att de är vagt formulerade och dels för att de inte öppnar upp för någon typ av gruppdifferentierade rättigheter som rätt till särskild representation för kvinnor (Europeiska kommissionen 2000: 7-8, Europeiska kommissionen 2005: 11).

Vi anser att rätt till särskild representation skulle kunna vara ett effektivt medel för att vända denna ojämställda situation, och öka andelen kvinnor inom EU: s organ, men också inom nationella organ. Young hävdar att gruppen kvinnor har större möjligheter att uppnå substantiell rättvisa i ett system som ger dem grupprepresentation än i ett system som utgår från en könsneutral offentlighet. För det första får kvinnor större möjlighet att ta aktiv del i den politiska debatten och påverka den politiska dagordningen. Eftersom såväl icke-privilegierade som privilegierade grupper garanteras rätten att tala kan, för det andra, grupprepresentation öka möjligheterna för att både män och kvinnors behov och intressen tillvaratas i politiken. Det är ett faktum att privilegierade grupper, för att behålla sin överordnade position, varken främjar eller försvarar icke-privilegierade gruppers intressen. Övergripande menar Young att om en offentlighet ska kunna kallas demokratisk måste den innehålla element som garanterar att diskriminerade grupper ges rätten till representation. Det är här viktigt att komma ihåg att gruppdifferentierade rättigheter bara är avsedda för diskriminerade grupper. De privilegierade grupperna är redan representerade i den grad att deras intressen synliggörs i den offentliga debatten och resulterar i konkreta beslut (Lister a 1997: 78-79, Young 2000: 134-135, 137).

Slutligen är det i detta sammanhang viktigt att notera att inte alla diskriminerade grupper är för gruppdifferentierade rättigheter som rätt till särskild representation. Kymlicka påpekar att många invandrargrupper föredrar att verka inom existerande politiska partier för att göra dem mer representativa, istället för att sörorganisera sig och kräva gruppdifferentierade rättigheter. Detta agerande är också vanligt för gruppen kvinnor inom EU. De flesta av dem som är politiskt aktiva väljer att verka inom den traditionella offentliga politiken, men givetvis finns det kvinnogrupper som väljer att arbeta separatistiskt. Vi tror att varje sätt att organisera sig innebär både för- och nackdelar, och det är inte självklart vilket sätt som har störst genomslagskraft och framgång (Kymlicka 1998: 158).

6.4 Motsättning mellan gruppdifferentierade rättigheter och EU: s grundläggande värden?

En kritik mot gruppdifferentierade rättigheter är att de kan motverka skapandet av en gemensam europeisk identitet. Liberala kritiker anser att gruppdifferentierade rättigheter kan uppmuntra grupper till att vända sig ”inåt” och fokusera på sin ”olikhet” (Kymlicka 1998: 187). Politiker i EU instämmer och befarar att en splittring mellan grupper skulle kunna skada demokratin och försvåra det politiska samarbetet inom unionen. De hänvisar till belegg som säger att en betoning och politisering av skillnader i etnisk och nationell identitet kan utgöra ett hinder för

större solidaritet. I stadgan uttrycks inte denna oro explicit, men implicit genom en betoning på gemensamma värden och värdena stabilitet, inre frihet och rättvisa (Europeiska kommissionen, Europeiska rådet, Europeiska parlamentet 2000: 8, Fernández 2005: 144). Mot bakgrund av detta anser många liberaler att ett universellt medborgarskap är det enda sättet för att skapa en gemensam europeisk identitet. Ett medborgarskap kan inte uppfylla sin avgörande integrerande funktion om det är gruppdifferentierat, då det inte längre ger en gemensam identitet. Därför räcker det inte att visa att ett gruppdifferentierat medborgarskap är principiellt förenligt med liberala värden såsom frihet och rättvisa; förespråkarna måste också visa att det är förenligt med en liberal demokrati (Fernández 2005: 144).

Förespråkare svarar att oron för att grupper ska vända sig ”inåt” är obefogad. Diskriminerade gruppers krav på gruppdifferentierade rättigheter är generellt sett ett krav på inkludering. Europeiska kvinnor känner sig exkluderade och kräver att inkluderas i den stora gemenskapen. Dessutom kan gruppdifferentierade rättigheter ses som en utvidgning av en sedan länge etablerad och erkänd praxis inom den liberala demokratin. Den har alltid varit införstådd med att en majoritetsdemokrati systematiskt kan ignorera diskriminerade gruppers röster (Kane 2002: 109-110, Kymlicka 1998: 188).

Vidare framhäver förespråkarna att den liberala demokratin styrka inte bara beror på rättvisa i de grundläggande institutionerna, utan också på en rad andra faktorer. Historien visar att demokrati är beroende av medborgarnas attityd till nationen, det vill säga deras känsla av identitet och hur de ser på potentiellt konkurrerande identiteter; deras vilja att delta i det offentliga livet och deras känsla av rättvisa och engagemang för en rättvis resursfördelning etcetera. Utan medborgare som besitter dessa egenskaper minskar chansen för att den liberala demokratin ska fungera framgångsrikt (Kymlicka 1998: 187). Här vill vi tillägga att vi förstår jämställdhet som en central del i en fungerande demokrati. Jämställdhet är avgörande för viljan till deltagande i det offentliga livet eller känslan av rättvisa. Bristande jämställdhet minskar till exempel chansen för kvinnligt deltagande i politiken. Europeiska kommissionen instämmer i föregående påstående och skriver att verklig demokrati förutsätter jämställdhet, det vill säga att alla medborgare, kvinnor såväl som män, deltar och företräds i lika utsträckning i det offentliga livet (Europeiska kommissionen 2000: 2). Frågan om hur jämställdhet uppnås är inte självklar, men som tidigare nämnt anser vi att gruppdifferentierade rättigheter kan vara ett effektivt medel för att skapa och uppnå det, och således också demokrati. För oss betyder det att ett gruppdifferentierat medborgarskap är principiellt förenligt med demokrati.

I denna diskussion om ett gruppdifferentierat medborgarskap är förenligt med en gemensam europeisk identitet och den liberala demokratin, ställer liberala kritiker frågan om detta medborgarskap är förenligt med det universella medborgarskapet. Med andra ord: Kan ett europeiskt gruppdifferentierat medborgarskap förenas med dagens europeiska universella medborgarskap? Enligt en del av de liberala kritikerna är denna förening en självmotsägelse. Medborgarskap är definitionsmässigt en fråga om att förstå och behandla människor som lika med lika rättigheter. Detta är vad som skiljer det moderna

demokratiska medborgarskapet från feodala och andra förmoderna modeller som bestämde människors politiska status utifrån deras klassmässiga, religiösa och etniska tillhörighet. Därför hävdar liberala kritiker, till exempel John Rawls och John Porter, att ett samhälle som bygger på gruppdifferentierade rättigheter står i stark motsättning till föreställningen om ett samhälle byggt på medborgarskap (Kymlicka 1998: 186).

Kymlicka invänder mot denna tes och menar att den är överdriven. Om gruppdifferentierat medborgarskap definieras som införandet av gruppdifferentierade rättigheter så erkänner praktiskt taget varje modern demokrati någon form av det. Kanada är ett exempel som förenar gruppdifferentierade rättigheter med universella rättigheter. En sådan kombination förekommer även i många andra förbundsstatliga system i Europa, Asien och Afrika. Som Bhikhu Parekh noterar är medborgarskap idag ett mycket mer differentierat och mindre homogent begrepp än politiska teoretiker tidigare förutsatt (Kymlicka 1998: 35, 187, Taylor 1994: 57 ff.). Denna invändning är särskilt aktuell i förhållande till det europeiska medborgarskapet. Som ovan nämnt är EU idag en komplex gemenskap bestående av flera stater, minoritetsnationer och etniska grupper. Enligt oss är det uppenbart att dagens multikulturella union, men givetvis också kvinnor, kräver och är i behov av ett mer pluralistiskt medborgarskapsbegrepp. Sammantaget tror vi att en kombination av ett gruppdifferentierat och universellt medborgarskap är möjlig inom EU.

6.5 Komplicerat förhållande mellan universellt och gruppdifferentierat medborgarskap – är vi i behov av andra termer?

Förhållandet mellan universellt och gruppdifferentierat medborgarskap är komplicerat och bör därför utredas närmare. Varför det är komplicerat beror till stor del på ett vanligt men felaktigt antagande om förhållandet mellan dem. Vanligtvis antas det att universella rättigheter är sådana rättigheter som utövas av individer och att gruppdifferentierade rättigheter är sådana som utövas av grupper, och att de förra står i motsats till de senare. Detta antagande gäller dock inte för de flesta former av gruppdifferentierade rättigheter. Många former av dessa rättigheter utövas av individer. Gruppdifferentierade rättigheter kan tilldelas enskilda individer inom en grupp eller gruppen som helhet. Vi anser att den typ av gruppdifferentierade rättigheter som kvinnor efterfrågar utövas i regel av enskilda kvinnor. Könsvotering som idag är en vanlig form av gruppdifferentierade rättigheter kan sägas vara en sådan typ av rättighet. Platser som avsätts till enbart kvinnor riktar sig till enskilda kvinnor och inte till kvinnor som grupp. Sammantaget säger Kymlicka att förhållandet mellan universella och gruppdifferentierade rättigheter är komplicerat, och att det handlar om att hitta en terminologi som kan hantera denna komplexitet (Kymlicka 1998: 44, 54, Voet 1998: 61-62).

Kymlicka föreslår att man istället för att tala om universella och gruppdifferentierade rättigheter bör skilja mellan två typer av anspråk som diskriminerade grupper kan framföra. Det första inbegriper en grupps anspråk gentemot sina medlemmar medan det andra innefattar en grupps anspråk gentemot det större samhället. Båda anspråken kan syfta till att säkerställa stabiliteten hos den aktuella gruppen, men de bemöter olika källor till instabilitet. Den första typen är avsedd att skydda gruppen mot inre oenigheter medan den andra är avsedd att skydda gruppen mot påverkan från yttre beslut. Med andra ord omfattar den första relationer inom gruppen och den andra relationer mellan grupper. Kymlicka skiljer mellan dessa typer av anspråk och kallar det första för inre restriktioner och det andra för yttre skydd (Fernández 2005: 80, Kymlicka 1998: 44).

Både inre restriktioner och yttre skydd kan förstås som former av gruppdifferentierade rättigheter. Denna distinktion mellan inre restriktioner och yttre skydd förbigås ofta av såväl förespråkare som kritiker av gruppdifferentierade rättigheter. Liberala kritiker utgår från att alla former av gruppdifferentierat medborgarskap innebär ett problem eftersom det sätter gruppen framför individen. Denna kritik är relevant för inre restriktioner, men inte för yttre skydd, som inte sätter gruppen framför individen. Det råder således inte någon konflikt mellan yttre skydd och universella individuella rättigheter (Kymlicka 1998: 47, 53, Lister a 1997: 50).

Fernández reagerar mot detta påstående och säger att Kymlicka underskattar sambandet mellan de två typerna av rättigheter. Han menar att yttre skydd ändå tenderar att sätta gruppen framför individen. Att tilldela en grupp skyddande rättigheter på basis av särart är i någon mening att göra bevarandet av denna särart till gruppens överordnade politiska mål. Denna fokusering på det gemensamma målet kan inskränka medlemmarnas individuella autonomi och rättigheter (Fernández 2005: 80). Vi håller dock med Kymlicka och tror att gruppen kvinnor helt och fullt ut skulle respektera sina medlemmars universella individuella rättigheter. Yttre skydd för kvinnor skulle syfta till att skydda och stärka deras rättigheter, och inte till att skapa restriktioner inom gruppen. Allmänt är krav på inre restriktioner sällsynta och sällan framgångsrika. Dessutom skulle EU inte tillåta detta. I dagsläget intar de universella individuella rättigheterna en stark ställning inom unionen (Europeiska kommissionen 2000: 13, Kymlicka 1998: 47, 53, Lister 1997: 50).

Vidare hävdar kritiker att även om yttre skydd inte skapar förtryck av individen inom en grupp, kan det skapa orättvisa mellan grupper. Samtidigt som en grupp tilldelas yttre skydd i syfte av inkludering kan en annan grupp exkluderas (Taylor 1994: 59). På detta svarar Kymlicka att yttre skydd inte nödvändigtvis skapar sådana orättvisor. Att gruppen kvinnor ges yttre skydd behöver inte och leder oftast inte heller till att kvinnor sätts i en position där de kan dominera andra grupper. Detta skydd syftar enbart till att stärka kvinnors rättigheter och öka jämställdheten mellan män och kvinnor. Med andra ord skulle ett yttre skydd kunna eliminera ojämställdheten inom EU (Kane 2002: 106-107, Kymlicka 1998: 46, 120).

Sammantaget kommer Kymlicka fram till att rättviseteorier bör erkänna yttre skydd för nationella minoriteter. Enligt honom bör det vara berättigat i en liberal jämlikhetsteori som betonar vikten av att utjämna ojämlikheter mellan grupper och individer (Kymlicka 1998: 121). På samma sätt anser vi att yttre skydd bör vara berättigat för kvinnor i EU som i liberal anda betonar vikten av att bekämpa ojämställdheten mellan män och kvinnor (Europeiska kommissionen 2005: 7). Det liberala stödet för gruppdifferentierade rättigheter är dock alltid villkorligt och förbisett med förbehåll. Rättigheterna är legitima endast i den mån de främjar jämlikhet mellan grupper genom att kompensera för den diskriminering som drabbar medlemmar av en bestämd grupp (Kymlicka 1998: 164). Liberalismen kräver med andra ord frihet inom gruppen och jämlikhet mellan grupper. Ett system av gruppdifferentierade rättigheter som respekterar dessa båda begränsningar är förenliga med grundläggande liberala värden. Detta system anser vi är möjligt i EU. Gruppdifferentierade rättigheter för kvinnor i unionen skulle syfta till yttre skydd och inte till inre restriktioner inom gruppen, och således vara förenliga med EU:s grundläggande liberala värden (Voet 1998: 41).⁵

6.6 Gruppdifferentierat medborgarskap och kvinnor som en social diskriminerad grupp

Det står klart att det finns flera argument för ett gruppdifferentierat medborgarskap i EU. Detta medborgarskap står dock inför ett antal viktiga frågor som inte uppkommer i förhållande till ett universellt medborgarskap. Det, till skillnad från det gruppdifferentierade, lyckas presentera en enkel och otvetydig metod för att avgöra vad som är rättvist och jämlikt. Dess princip är enkel: behandla alla individer lika enligt samma regler och normsystem. Varje form av särbehandling eller åtskillnad är orättvis. Det gruppdifferentierade medborgarskapets princip är inte lika enkel. Här handlar det istället om att behandla grupper, och således också individer, olika på basis av till exempel kön. Det reser den centrala frågan: Kan kvinnor sägas utgöra en grupp? Och i förlängningen: Kan kvinnor sägas utgöra en social diskriminerad grupp? Vi ser dessa frågor som avgörande för ett europeiskt gruppdifferentierat medborgarskap för kvinnor i EU. Ett sådant kräver att vi först kan förstå och kategorisera kvinnor som en social grupp och att vi sedan kan förstå den gruppen som diskriminerad (Young 2000: 95).

⁵ En del förespråkare för minoriteters rättigheter menar dock att föreningen av minoriteters rättigheter och liberala värden ej är önskvärd. Att ge utrymme för minoriteters rättigheter inom den liberala teorin kräver och innebär att dessa ges sådana förbehåll att det inte längre motsvarar dessa gruppers verkliga mål (Kymlicka 1998: 165). Vi anser att denna invändning också är relevant i förhållande till gruppen kvinnor. Till exempel finns det feminister som ifrågasätter om en frigörande feministisk kamp är möjlig eller önskvärd inom dagens patriarkala system.

6.6.1 Kvinnor som en social grupp?

Social grupp är ett komplext begrepp som flera teoretiker har problem med att förklara och definiera. Vi väljer att inte fördjupa oss i debatten kring vad en social grupp är. Frågan är inte primär i detta sammanhang, men ändå en nödvändig utgångspunkt i debatten om kvinnor kan förstås som en social grupp eller ej. Generellt kan en social grupp sägas vara ett kollektiv av personer som skiljer sig från minst ett annat kollektiv. Medlemmarna av en social grupp känner en särskild gemenskap med varandra som följd av likartade livsvillkor och erfarenheter. Gruppidentitet uppstår i mötet och interaktionen mellan olika sociala grupper som upplever att det finns skillnader mellan dem, trots att de är medborgare i ett och samma samhälle (Young 1990: 43, Young 1995: 186 ff.).

Dagens feministiska debatt om kvinnor kan förstås som en social grupp är intensiv. Medan en del menar att det finns tillräckliga politiska skäl till att förstå kvinnor som en social grupp menar andra att det inte finns det. Ett skäl till att förstå dem som det är att vi därigenom bibehåller ett annat perspektiv än den liberala individualismen som förnekar förekomsten av sociala grupper. De menar att denna förnekelse osynliggör diskriminering av kvinnor. Vi instämmer och anser att om de offentliga dokumenten från EU inte förstår kvinnor som en social grupp, är det heller inte möjligt att se den strukturella diskrimineringen av kvinnor. Att endast se kvinnor som enskilda individer kan medföra att olika former av diskriminering reduceras till individuella problem. Flera feminister befarar att detta i ett större perspektiv kan innebära att feminismen som politisk rörelse upplöses. Feministisk politik är i flera situationer i behov av förståelsen av kvinnor såväl som män som en social grupp (Mouffe 1993: 76-77, Young 2000: 62, 223-224).

Samtidigt finns det flera feminister som är kritiska till denna förståelse av kvinnor som en social grupp. Kritiken uppkom i samband med att icke-vita kvinnor i såväl syd som nord och lesbiska kvinnor började ifrågasätta de universella, och samtidigt västerländska, idéerna om genus och kvinnoförtryck (Randall 2002: 110-113). Svarta kvinnor kritiserade särskilt den västerländska feminismen för att förstå kvinnor som en redan färdigkonstruerad och homogen social grupp med lika behov och intressen oavsett ras, etnicitet, klass etcetera. Enligt dem är det inte möjligt att analysera genus utan att blanda in andra variabler (Eriksson m. fl. 2005: 23-24). Vi instämmer i deras påstående och menar att denna kritik är central i förhållande till ett europeiskt gruppdifferentierat medborgarskap för kvinnor. Frågan handlar om kvinnor i EU kan förstås som en social grupp eller ej med tanke på unionens stora ekonomiska, kulturella och sociala skillnader. Enligt oss säger det sig självt att en svensk medelklasskvinna har helt andra förutsättningar och möjligheter, och således också andra behov och krav, än en polsk arbetarklasskvinna. Vi anser att EU inte uppmärksammar denna fråga på ett tillfredsställande sätt i dokumenten. Fokus ligger mer på skillnader i jämställdhet mellan medlemsstaterna än på skillnader mellan kvinnor. De skriver

att såväl medlemsstaterna och EES-länderna⁶ som kandidatländerna bedriver politik som ska främja jämställdhet, men att det finns stora skillnader när det handlar om det praktiska genomförandet. Det gäller bland annat i fråga om lagstiftning, institutionella mekanismer, särskilda initiativ, till exempel positiv särbehandling, och hur medveten allmänheten är om jämställdhetsfrågor (Europeiska kommissionen 2000: 4). Vi anser att frågan om kvinnors likheter och olikheter, är viktig och bör ta större plats i dokumenten. Det är en central fråga för ett europeiskt medborgarskap, och i synnerhet för ett gruppdifferentierat sådant.

Chantal Mouffe är en framträdande kritiker mot ett gruppdifferentierat medborgarskap, och således också mot förståelsen av kvinnor som en social grupp. I likhet med den ovan nämnda kritiken menar hon att individer är alltför komplexa för att kunna delas in i bestämda tydligt avgränsade grupper. Individer tillhör flera olika grupper samtidigt. Med andra ord intar en kvinna flera olika subjektpositioner. Kvinna är inget enhetligt subjekt utan bärare av flera skilda identiteter. Samtidigt som hon kan vara överordnad i en relation kan hon vara underordnad i en annan. Det är således inte möjligt att tala om subjektet kvinna som en homogen enhet (Mouffe 1993: 77, 86).

Mot bakgrund av detta föreslår Mouffe en politik där kön saknar betydelse. Enligt henne bör en feministisk politik inte förstås som en separat politisk verksamhet som syftar till att driva intressen för kvinnor som kvinnor, utan istället som en verksamhet som syftar till att uppnå mål inom ramen för en bredare formulering av krav. Med andra ord ska feminism vara en kamp för jämlikhet, och föras av en icke bestämd tydligt avgränsad grupp, mot konstruktionen av kvinnor som underordnad kategori. Denna politik kräver dock tillfälliga grupper som förnekar ett enhetligt genus, det vill säga förståelsen av individen som bärare av flera subjektpositioner. Vi är positiva till idén bakom denna politik men ser samtidigt att den står i motsättning till en gruppdifferentierad politik (Eduards 2002: 147-148, Mouffe 1993: 82)

Sammantaget verkar det finnas både för- och nackdelar med att förstå kvinnor som en social grupp. Enligt Chandra Talpade Mohanty och Trinh T. Min-ha befinner sig den feministiska teorin i ett dilemma. Feminister vill och behöver beskriva kvinnor som en social grupp samtidigt som det inte låter sig göras utan att bli förtryckande, det vill säga normaliserande och essentialiserande. Problematiken handlar om att å ena sidan vilja bli erkänd som till exempel svart kvinna, och å andra sidan risken med att bli fixerad i denna kategori (Eriksson et al. 2005: 41-42, Lister a 1997: 50). Young invänder och anser att även om vissa grupper har uppstått ur ett förtryck, och även om relationer mellan grupper fortfarande präglas av överordning och underordning, är gruppindelningar i sig inte förtryckande (Mouffe 1993: 76-77, Young 2000: 62, 223-224). Kritiker

⁶ EES står för Europeiska ekonomiska samarbetsområdet. EES-avtalet är ett omfattande avtal mellan EU, dess medlemsländer och EFTA-länderna Norge, Island och Liechtenstein. EES är ett utvidgat och förstärkt frihandelsområde och det närmaste samarbete som EU har med andra länder (Tallberg 2004: 28-29, Zetterström 2005).

vänder sig mot detta påstående och menar att de är förtryckande eftersom de alltid innehåller dolda maktrelationer av överordning och underordning. Förhållandet mellan grupper, och i synnerhet binära motsatspar såsom man-kvinna eller vit-svart, är inte jämlikt. Det är alltid en del, i detta fall man och vit, som är överordnad medan den andra delen, i detta fall kvinna och svart, är underordnad (Eriksson m.fl. 2005: 18).

Lister anser emellertid att detta dilemma är ett överskattat problem. Hon menar att vi bör avvisa essentiella kategorier som förnekar multipla och flytande identiteter och ta mer hänsyn till varje individ. Det är dock inte nödvändigt att gå så långt som poststrukturalismen, som går mycket längre än ett enkelt erkännande och hyllande av mångfald. I den poststrukturella dekonstruktionen av essentiella kategorier upplöses begreppet kvinna. Faran med en sådan sönderdelning är att begreppet tenderar upplösas i den grad att det inte finns någon kvinna till hands för medborgarskapet (Lister a 1997:73, 77).

Detta betyder att samtidigt som det finns teoretiska invändningar mot identitetspolitiken som kategoriserar individer i sociala grupper finns det praktiska situationer när hävdandet av en kulturell essens är politiskt berättigat. En del hävdar således att vi måste göra en skillnad mellan dels en teoretisk ontologisk essentialism och dels en praktisk strategisk essentialism. Skillnaden mellan dem är att den strategiska, till skillnad från den ontologiska, inte ser den ”kvinnliga essensen” som något reellt, utan hävdar det enbart i ett specifikt politiskt syfte. Det kan i politiska sammanhang vara nödvändigt att konstruera essentiella identitetsdefinitioner (Eriksson m. fl. 2005: 43). Gayatri Spivak, som själv myntade begreppet strategisk essentialism, men idag kritiserar det, menade att det ibland är nödvändigt att tala om ”kvinnan” eller ”tredjevärlden-kvinnan”. Hon underströk dock att vi inte får befästa dessa begrepp, och betonade ordet strategisk i sammanställningen av strategisk essentialism. Strategi hör samman med en situation, vilken inte är statisk, och viktigast av allt, strategi är inte teori, det vill säga inget fast system (Sjöqvist 1998: 27 ff.).

Det finns dock motstånd mot denna idé. En del hävdar att för att kunna göra en skillnad mellan en ontologisk och en strategisk essentialism, så måste man se till de intentioner som ligger bakom en identitetspolitisk rörelse. Detta är i sig problematiskt. Oavsett om en sådan rörelse består av människor som tror eller inte tror att det faktiskt finns en ”kvinnlig essens” så får politiken samma konsekvenser (Eriksson m.fl. 2005: 43). Trots denna problematik anser vi att en strategisk essentialism är en nödvändig utgångspunkt för ett gruppdifferentierat medborgarskap för kvinnor i EU och för politiken i dess helhet. Den är idag uppbyggd kring och beroende av identitetskategorier och således också sociala grupper. Ett flertal teoretiker menar att ett samhälle utan sociala grupper varken är möjligt eller önskvärt. Huruvida det i framtiden blir möjligt att bortse från skillnader mellan sociala grupper är en fråga av på sin höjd akademisk betydelse. Idag och lång tid framöver kommer samhället att innehålla sociala grupper, vissa överordnade och andra underordnade (Eduards 2002: 147, Young 1990: 163).

6.6.2 Kvinnor som en social diskriminerad grupp?

Vi anser att det både är möjligt och fruktbart att i praktiken förstå kvinnor som en social grupp. Detta är som ovan nämnt en förutsättning för ett gruppdifferentierat medborgarskap för kvinnor. Men här stöter vi på ett nytt centralt problem. Det handlar om kvinnor kan och bör förstås som en social diskriminerad grupp, vilket också är en förutsättning för gruppdifferentierade rättigheter. Med andra ord: Hur avgör man om kvinnor är en social diskriminerad grupp eller ej? Många som är kritiska till tanken om gruppdifferentierat medborgarskap, bland annat Anne Phillips, anser att frågan är omöjlig att besvara, och är därmed tveksam till ett sådant medborgarskap (Kymlicka 1998: 156, Lister b 1997: 60-61).

Kymlicka hävdar emellertid att grupper kan göra anspråk på gruppdifferentierade rättigheter om de uppfyller ett av två kriterier. Det första är om gruppens medlemmar är diskriminerade av det politiska systemet och det andra är om gruppens medlemmar kräver självstyrelse. Av dessa två kriterier är det sistnämnda lättast att tillämpa. Det är lättare att avgöra om en grupp kräver detta eller inte, än att avgöra om dess medlemmar är diskriminerade eller ej. Vi väljer att inte titta närmare på det andra kriteriet då det inte är aktuellt i förhållande till gruppen kvinnor inom EU. Deras krav skulle inte handla om självstyre utan om det första kriteriet som är mer komplicerat. Grupper kan vara missgynnade i vissa avseenden men privilegierade i andra, och det är inte självklart hur den totala nivån mäts (Kymlicka 1998: 157). Vi är införstådda med denna problematik, men tycker samtidigt att den inte är kompatibel på gruppen kvinnor. En kvinna kan vara privilegierad på flera olika sätt, till exempel för att hon tillhör en viss social klass, men är i regel alltid missgynnad på grund av sitt kön.

Enligt Young finns det fem former av förtryck: utsugning, marginalisering, maktlöshet, kulturimperialism och godtyckligt våld och trakasseri som motiveras av grupphat eller fruktan. Hon menar att dessa kriterier för förtryck är objektiva och kan användas för att avgöra huruvida en individ eller en grupp är förtryckt och i behov av gruppdifferentierade rättigheter eller ej (Young 1995: 188)⁷. Keith Faulks är kritisk till dessa kriterier och anser att de inte är objektiva utan högst subjektiva. Enligt honom är det problematiskt, om inte omöjligt, att objektivt avgöra om en grupp är förtryckt eller ej. Svaret är beroende av vem du frågar. Samtidigt som utomstående personer kan hävda att en bestämd grupp är förtryckt är det inte säkert att dess medlemmar förstår sig själva som förtryckta. Därav menar han att Youngs så kallade objektiva kriterier inte är till någon hjälp i identifieringen av förtryckta grupper (Faulks 2000: 92-93).

Young behandlar inte detta problem. Istället går hon vidare och diskuterar om kriterierna kan leda till en svårhanterlig utbredning av förtryckta grupper som kräver gruppdifferentierade rättigheter. Själv anser hon att risken för detta är liten. Kymlicka är dock kritisk och har svårt för att se hur problemet skulle kunna undvikas (Kymlicka 1998: 157-158). Youngs kriterier för förtryckta grupper

inkluderar 80 procent av USA:s befolkning, däribland gruppen kvinnor. Kort sagt utpekas alla grupper utom relativt unga, arbetsföra, välbärgade, heterosexuella, vita män som förtryckta på något sätt (Young 1990: 40). På kritiken svarar Young att ett stort antal politiska partier och fackföreningar sedan länge tillåtit grupprepresentation, som är en form av gruppdifferentierade rättigheter, utan att hamna i problem av ökande krav. Vi är liksom Kymlicka inte övertygade om detta, men finner de ändå användbara för ett gruppdifferentierat medborgarskap i EU. Med denna modell som utgångspunkt tror vi att alla kvinnor inom EU skulle kunna klassas som förtryckta (men på olika sätt), och därmed kunna kräva och bli tilldelade gruppdifferentierade rättigheter.

En sådan tilldelning är dock inte oproblematisk. Att tilldela kvinnor gruppdifferentierade rättigheter, och genom det erkänna dem som en diskriminerad grupp, innebär flera risker. Medan erkännandet av minoritetsgrupper betraktas som ett sätt att behandla medlemmar av dessa grupper som jämlikar, handlar erkännandet av gruppen kvinnor om att behandla dem som olika och avvikande. Att erkännas som kvinna har tidigare inneburit att kvinnor inte erkänts som någonting annat och mer än just kvinnor. I EU har det inneburit att kvinnor placerats på traditionellt kvinnliga och därmed underordnade positioner. Inom den offentliga politiken är det vanligt att kvinnor hänvisas till att representera typiska ”kvinnofrågor”. Problemet för kvinnor är således inte att EU inte uppmärksammar eller intresserar sig för kvinnors könsidentitet, utan att denna identitet används och utnyttjas för att kunna behandla kvinnor som olika och avvikande. Detta är anmärkningsvärt då kvinnors krav på offentligt erkännande liknar de krav som ställs av minoritetsgrupper (Gutmann 1994: 22, Wolf 1994: 76). Vi är införstådda med detta problem men ser det inte som ett hinder för att införa gruppdifferentierade rättigheter för kvinnor i EU. Trots att många kvinnor idag inte har dessa rättigheter förstås de som avvikande i det offentliga rummet. Därför tror vi inte att problemet ligger i gruppdifferentierade rättigheter utan i den manliga normen, som dessa rättigheter syftar till att motverka.

Sammantaget anser vi att det är både möjligt och fruktbart att förstå kvinnor som en social diskriminerad grupp. Problemen med att avgöra om en grupp är diskriminerad eller ej är relevanta, men inte ett tillräckligt argument mot gruppdifferentierade rättigheter för kvinnor i EU. Det primära är inte att kunna avgöra om en grupp är diskriminerad eller ej, utan att genom gruppdifferentierade rättigheter uppmärksamma att samhället inte är jämlikt, och att det faktiskt innehåller flera olika former av diskriminering och andra dolda maktrelationer.

7 Sammanfattning

Denna sammanfattning syftar till att i korthet besvara den övergripande problemformuleringen som lyder: Vilka problem finns det med ett universellt respektive pluralistiskt (gruppdifferentierat medborgarskap) ur ett genusperspektiv? Vidare: Beroende på vilka problem respektive medborgarskap innebär för kvinnor, bör det europeiska medborgarskapet vara universellt eller pluralistiskt? Detta betyder att vi här summerar de viktigaste slutsatserna som vi kommer fram till i analysen.

Först utreder vi om det europeiska medborgarskapet drar åt ett universellt eller pluralistiskt håll. Vi kommer fram till att det både kan förstås som ett universellt och pluralistiskt medborgarskap. Det kan sägas vila på en universell grund men innehålla pluralistiska inslag. De universella värdena dominerar och uttrycks tydligast medan de pluralistiska enbart antyds i stadgan och dokumenten (Rossilli 2000: 17-19).

Sedan övergår vi till att diskutera både teoretiska och praktiska problem med ett universellt medborgarskap och lika rättigheter och ett pluralistiskt medborgarskap med gruppdifferentierade rättigheter, med hänsyn till kvinnor i EU. Båda är problematiska på sitt sätt, men övergripande och genomgående talar vi för ett europeiskt gruppdifferentierat medborgarskap och kritiserar dagens europeiska universella medborgarskap. Kritiken handlar om att det bygger på en manlig norm, men utger sig för att vara könsneutralt. Konsekvensen av detta är att det inte förmår se till kvinnors behov och intressen. Detta medborgarskap, vars jämlikhetsideal syftar till att behandla alla individer lika, misslyckas med att uppmärksamma att individer innehar olika förutsättningar och möjligheter att utöva sina medborgerliga rättigheter (Lister a 1997: 70).

Av denna anledning talar vi för ett gruppdifferentierat medborgarskap för kvinnor i EU. Detta medborgarskap omdefinierar det universella jämlikhetsidealet och säger att jämlikhet ibland kräver att diskriminerade grupper särbehandlas. Med andra ord kräver ett europeiskt gruppdifferentierat medborgarskap för kvinnor att de förstås som en social diskriminerad grupp. Ett sådant medborgarskap skulle innebära flera fördelar för kvinnor inom EU. Att uppmärksamma att kvinnor är en diskriminerad grupp skulle samtidigt kunna innebära att samhället i högre grad fokuserar på deras behov och intressen. Till exempel skulle rätt till särskild representation, som är en typ av gruppdifferentierade rättigheter, kunna resultera i ökad makt och inflytande för kvinnor i politiken (Kymlicka 1998: 15, 119, 124)

Denna diskussion kring problemen med å ena sidan ett universellt och å andra sidan ett pluralistiskt medborgarskap landar i frågan om ett europeiskt medborgarskap bör vara universellt eller pluralistiskt? Sammantaget tror vi varken på ett fullständigt universellt eller pluralistiskt medborgarskap, utan på en

kombination av dem. Vi menar att ett system av universella och pluralistiska rättigheter är möjligt och fruktbart för kvinnor i EU. Rättigheterna behöver inte stå i motsättning till varandra och båda kan på sitt sätt främja kvinnors situation i EU (Taylor 1994: 57 ff.).

8 Avslutande diskussion

I denna diskussion resonerar vi kring frågor som dykt upp under uppsatsens gång. Frågorna kan sägas vara av både teoretisk och praktisk karaktär. Först diskuterar vi kring begreppen universellt och pluralistiskt medborgarskap och hur de förhåller sig varandra. Sedan går vi in på att prata om utformningen av det gruppdifferentierade medborgarskapet inom EU. Slutligen pratar vi kort om det övergripande europeiska medborgarskapets status.

Problematiseringen av ett europeiskt medborgarskap, i förhållande till perspektiven universalism och pluralism, ur ett genusperspektiv landar i en komplex diskussion som saknar ett enkelt svar. Som i analysen nämnt tror vi varken på ett fullständigt universellt eller pluralistiskt medborgarskap utan på en kombination av dem. Kymlicka säger att det idag finns många stater som kombinerar universella och gruppdifferentierade rättigheter. Med andra ord menar han att universella och pluraliska principer är förenliga med varandra (Kymlicka 1998: 43).

Av en annan anledning, än den Kymlicka presenterar, tror vi varken på ett fullständigt universellt eller pluralistiskt medborgarskap. Detta för att vi är tveksamma till om det överhuvudtaget kan sägas finnas ett renodlat universellt respektive pluralistiskt sådant. Vi menar att ett pluralistiskt medborgarskap också antar universella värden. I likhet med det universella förstår det individer som lika, men inom den bestämda gruppen. Genom att tilldela kvinnor inom gruppen kvinnor lika rättigheter förstås den, och således också kvinnorna, som universella och lika. Detta betyder att även det pluralistiska medborgarskapet kan sägas vara universellt, men på ett annat sätt än det universella. Skillnaden är att det universella behandlar alla individer som lika, medan det pluralistiska behandlar alla individer inom en bestämd avgränsad grupp som lika. Det framkallar frågan om det är möjligt att tala i termer av universellt och pluralistiskt medborgarskap. Med andra ord: Är det möjligt att tala om ett pluralistiskt medborgarskap när det ändå innehåller universella principer? Vi är tveksamma till det. Ett i praktiken fungerande pluralistiskt medborgarskap i form av gruppdifferentierade rättigheter behandlar individer inom en grupp som lika. Det enda pluralistiska medborgarskapet som verkligen kan sägas vara pluralistiskt är kanske det som antar en pluralism i sin mest extrema form, det vill säga splittrar sönder sociala grupper i den utsträckning att det till slut bara återstår enskilda individer som ska behandlas olika. Vi är dock kritiska till detta medborgarskap då det enligt oss inte är möjligt i praktiken. Det skulle som Kymlicka säger leda till en ohanterlig utbredning av krav på gruppdifferentierade rättigheter från grupper och individer. I denna diskussion uppkommer frågan om en extrem pluralism är ganska lik och påminner om en extrem universalism då båda sätter individen och dess rättigheter i centrum, men på olika sätt. Universalismen gör det genom att förneka

förekomsten av sociala grupper medan pluralismen gör det genom att splittra sönder grupper i den mån att de tenderar att upplösas.

Sammantaget menar vi att det är svårt att tala om ett praktiskt och fungerande gruppdifferentierat medborgarskap som pluralistiskt. Det är således också tveksamt om termen pluralistiskt medborgarskap är användbar. I förlängningen, om det inte finns något renodlat pluralistiskt medborgarskap, kan det då sägas finnas en motsättning mellan ett universellt och pluralistiskt medborgarskap? Vi är tveksamma till det. Konflikten handlar kanske istället om vilket av perspektiven som ska dominera, det vill säga om i vilken grad individer ska behandlas lika. Om så är fallet, betyder det att en kombination av perspektiven är möjlig i praktiken. Om det inte finns någon större värdemässig konflikt mellan dem är det möjligt att ha universella rättigheter parallellt med pluralistiska gruppdifferentierade rättigheter.

Mot bakgrund av detta anser vi att ett europeiskt medborgarskap bör innehålla både ett universellt och gruppdifferentierat medborgarskap i fråga om rättigheter. Vilka rättigheter som bör väga tyngst är dock inte självklart. Själva tror vi på en jämlik status mellan dem.

Nästa fråga är vilket perspektiv, universalism eller pluralism, som bör väga tyngst inom det gruppdifferentierade medborgarskapet, det vill säga hur differentierat bör det vara. Ska alla kvinnor inom EU betraktas som en gemensam social grupp, eller ska den gruppen i sin tur förstås som flera sociala grupper på basis av andra variabler som etnicitet, klass, sexualitet etcetera? Vi menar att det första innehåller ett tydligare universellt perspektiv än det andra, och är således mindre komplicerat i både teori och praktik. Det följer det traditionella universella medborgarskapets enkla princip: Behandla alla, och i detta fall alla kvinnor, lika. Principen för det gruppdifferentierade medborgarskapet är inte lika enkel. Om inte alla kvinnor ska behandlas lika som en gemensam social grupp, hur ska då gruppindelningarna inom gruppen kvinnor se ut, det vill säga på vilka grunder ska de anses vara i behov av och tilldelas rättigheter. Ska man se till nation eller klass eller sexualitet eller till alla dessa variabler samtidigt? Med andra ord är det problematiskt att avgöra och urskilja diskriminerade grupper inom gruppen kvinnor (Young 1990: 158).

Samtidigt kan det första som innehåller ett tydligare universellt perspektiv sägas vara mer komplicerat än det andra. Frågan är om det är möjligt för europeiska kvinnor att enas kring ett gemensamt gruppdifferentierat medborgarskap med tanke på skillnaderna inom gruppen. Vi är tveksamma till detta. Övergripande har det visat sig vara svårt för medlemsstaterna inom EU att enas kring andra gemensamma frågor. Det finns ingenting som säger att det skulle vara annorlunda i denna fråga. Om staterna har svårt för att enas kan det leda till en relativt vid och vag definition av detta medborgarskap och dessa rättigheter. Problemet med detta är att det då kan urvattnas och tappa sin politiska kraft och relevans.

I utformningen av det europeiska medborgarskapet är det också centralt att diskutera vilken stat eller vilka staters syn på jämställdhet som ska styra. Kommer de dominerande staterna inom EU, till exempel Frankrike och Storbritannien, att dominera eller kommer mindre framträdande stater att ha lika stora möjligheter att

påverka utformningen av det? Vi tror att denna fråga, liksom andra frågor inom EU, kommer att präglas av de starkaste staterna. Om så blir fallet, riskerar det europeiska medborgarskapet att enligt oss också präglas av en etnocentrisk syn. I feministiska projekt är det i regel vita, heterosexuella kvinnor från medelklassen som har tolkningsföreträde i frågan om kvinnors behov och intressen. För ett europeiskt gruppdifferentierat medborgarskap för kvinnor skulle det betyda att enbart privilegierade kvinnor hade tolkningsföreträde, och att medborgarskapet enbart skulle gynna dessa kvinnor. Detta ser vi som ett allvarligt problem som saknar en färdig lösning.

En annan i sammanhanget viktig fråga är vilken status det övergripande europeiska medborgarskapet bör ha i förhållande till det nationella. För närvarande syftar det europeiska till att komplettera det nationella medborgarskapet, men detta kan komma att förändras i framtiden. EU får allt större makt och inflytande i förhållande till nationen. En aktuell och uppmärksam händelse som talar för det är Högsta domstolens friande dom mot pastorn Åke Green som åtalades för hets mot folkgrupp efter sitt uttalande om homosexuella. Många kritiker hävdar att HD friade honom av den anledningen att Europadomstolen troligtvis skulle ha gjort det (Brink 2005, Stade 2005). Detta tyder på att unionen är överordnad nationen och att det europeiska medborgarskapet troligtvis kommer att följa samma utveckling. Därav är det av största vikt hur det ska definieras. Inte minst för att det i största möjliga utsträckning ska kunna tillgodose alla kvinnors behov och intressen.

Slutligen anser vi att om ett europeiskt gruppdifferentierat medborgarskap ska ha ett teoretiskt och praktiskt värde för kvinnor, i all dess mångfald, är det nödvändigt att integrera både universella och pluralistiska perspektiv. Således är utmaningen, i konstruktionen av detta medborgarskap, att syntetisera likhet och olikhet. Ett kreativt förhållande mellan dem är möjligt och fruktbart. Politiken erbjuder flera komplexa, och för särskilda situationer, beviljande alternativ.

9 Referenser

Alvesson, Mats & Deetz, Stanley, 2000. *Kritisk samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur.

Bergström, Göran & Boréus, Kristina, 2000. *Textens mening och makt*. Lund: Studentlitteratur.

Bjereld, Ulf & Demker, Marie & Hinnfors, Jonas, 2002. *Varför vetenskap?*. Lund: Studentlitteratur.

Brighouse, Harry, 2002. "Democracy and Inequality", s. 52- 72 i Carter, April & Stokes, Geoffry (red.), *Democratic Theory Today*. Cambridge: Polity Press.

Brink, Bosse, 2005-11-30. "Svensk lag hade fällt Green", Svenska Dagbladet, http://www.svd.se/dynamiskt/inrikes/did_11160947.asp, 2006-01-04.

Dahlberg, Anita, 2006-01-04. "Könskvotering", Nationalencyklopedin, http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=235800, Hämtad 2006-01-04.

Eduards, Maud, 2002. *Förbjuden handling – Om kvinnors organisering och feministisk teori*. Malmö: Liber.

Eriksson, Catharina & Eriksson, Baaz, Maria & Thörn, Håkan, 2005. "Den postkoloniala paradoxen, rasismen och "det mångkulturella samhället", s. 13-56 i Eriksson, Catharina & Eriksson, Baaz, Maria & Thörn, Håkan (red.), *Globaliseringens kulturer - Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*. Nora: Nya Doxa.

Esaiasson, Peter & Gilljam, Mikael & Oscarsson, Henrik & Wängnerud Lena, 2004. *Metodpraktikan – Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Stockholm: Norstedts Juridik AB.

Europaparlamentet, Europeiska rådet och Europeiska kommissionen, 2000. "Utkast till europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna", Europeiska gemenskapens officiella tidning, http://www.europarl.eu.int/charter/pdf/text_sv.pdf, 2006-01-08.

Europeiska kommissionen 2000. "Meddelande från kommissionen till rådet, Europaparlamentet, ekonomiska och sociala kommittén och regionkommittén – På väg mot en gemenskapens ramstrategi för jämställdhet 2001-2005",

http://www.skl.se/artikeldokument.asp?C=2506&A=6519&FileID=56388&NAME=com2000_335_sv.pdf, 2006-01-08.

Europeiska kommissionen, 2005. "Report From the Commission to the Council, The European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – On Equality Between Women and Men 2005", http://europa.eu.int/comm/employment_social/news/2005/feb/gender_equality_2005_report_en.pdf, 2006-01-08.

Faulks, Keith, 2000. *Citizenship*. London: Routledge.

Fernández, Christian, 2005. *Medborgarskap efter nationalstaten? – Ett konstruktivt förslag*. Göteborg: Department of Political Science University of Lund.

Frazer, Elizabeth, 2002. "Democracy, Citizenship and Gender", s. 73- 96 i Carter, April & Stokes, Geoffry (red.), *Democratic Theory Today*. Cambridge: Polity Press.

Gutmann, Amy, 1994. "Inledning", s. 17-36 i Taylor, Charles (red), *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik*. Uddevalla: Daidalos AB.

Habermas, Jürgen, 1995. "Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe, s. 255-282 i Beiner, Ronald (red.), *Theorizing Citizenship*. New York: State University of New York.

Jacobsson, Kerstin, 1997. *Så gott som demokrati – Om demokratifrågan i EU-debatten*. Umeå: Boréa Bokförlag.

Kane, John, 2002. "Democracy and Group Rights", s. 97- 120 i Carter, April & Stokes, Geoffry (red.), *Democratic Theory Today*. Cambridge: Polity Press.

Kymlicka, Will, 1998. *Mångkulturellt medborgarskap*. Falun: Bokförlaget Nya Doxa.

Kymlicka, Will & Norman, Wayne 1995. "Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory", s. 283-322 i Beiner, Ronald (red.), *Theorizing Citizenship*. New York: State University of New York.

Lister, Ruth a, 1997. *Citizenship – Feminist Perspectives*. Hong Kong: Macmillan Press Ltd.

Lister, Ruth b, 1997. "Dilemmas in Engendering Citizenship", s. 57-114 i Hobson, Barbara & Berggren, Anne Marie (red.), *Crossing Borders – Gender and Citizenship in Transition*. Sweden: Swedish Council for Planning and Coordination of Research.

Marsh, David & Furlong, Paul, 2002. "A Skin not a Sweater: Ontology and Epistemology in Political Science", s. 17-41 i Marsh, David & Stoker, Gerry (red), *Theory and Methods in Political Science*. London: Macmillan Press Ltd.

Mouffe, Chantal, 1993. "Feminism, Citizenship and Radical Democratic Politics", s. 74-89 i Mouffe, Chantal (red.), *The Return of the Political*. London/New York: Verso.

Nationalencyklopedin, 2006-01-04. "Positiv särbehandling", Nationalencyklopedin, http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=286068, Hämtad 2006-01-04.

Neergaard, Anders & Stubbegaard, Ylva, 2000. *Politiskt inflytande*. Lund: Studentlitteratur.

Randall, Vicky, 2002. "Feminism", s. 109-130 i Marsh, David & Stoker, Gerry (red.), *Theory and Methods in Political Science*. London: Macmillan Press Ltd.

Rockefeller, Steven C, 1994. "Kommentar", s. 85-94 i Taylor, Charles (red), *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik*. Uddevalla: Daidalos AB.

Rossilli, Mariagrazia, 2000. "Introduction: The European Union's Gender Policies", s. 1-24 i Rossilli, Mariagrazia (red.), *Gender Policies in the European Union*. New York: Peter Lang Publishing Inc.

Scadplus, 2004-04-30. "Stadgan om de grundläggande rättigheterna", Scadplus, <http://europa.eu.int/scadplus/leg/sv/lvb/l33501.htm>, 2006-01-08.

Schierup, Carl-Ulrik, 2003. "Vart tog den sociala dimensionen vägen? Medborgarskap, multikulturalism och social exkludering", s. 237-262 i de los Reyes, Paulina & Molina, Irene & Mulinari, Diana, (red.), *Maktens (o)lika förklädnader - Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.

Sjöqvist, Maria, 1998. "Möjligheter och omöjligheter i Judith Butlers identitetskritik", s. 27-38 i Häften för kritiska studier (red.), *Häften för kritiska studier nr. 4*. Luleå: Grafiska huset Tece Tryck AB.

Stade Glotz, Natalie, 2005-12-02. "HD-domen en gissning", Sydsvenska Dagbladet, <http://sydsvenskan.se/opinion/aktuellafragor/article129497.ece>, 2006-01-04.

Statsrådsberedningen, 2005-05-24. "Stadgan om de grundläggande rättigheterna", Statsrådsberedningen,

<http://www.regeringen.se/sb/d/5557/a/44121;jsessionid=aWyTDrMrTNVh>, 2006-01-08.

Tallberg, Jonas, 2004. *EU: s politiska system*. Lund: Studentlitteratur.

Taylor, Charles, 1994. "Erkännandets politik", s. 37-74 i Taylor, Charles (red), *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik*. Uddevalla: Daidalos AB.

Trost, Jan, 2002. *Att skriva uppsats med akribi*. Lund: Studentlitteratur.

Vogel, Ursula, 1997. "Emancipatory Politics Between Universalism and Difference: Gender perspectives on European Citizenship", s. 142-160 i Lehning, B. Percy & Weale, Albert (red.), *Citizenship, Democracy and Justice in the New Europe*. London: Routledge.

Young, Iris, Marion, 1990. *Justice and the Politics of Difference*. USA: Princeton University Press.

Young, Iris, Marion, 1995. "Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship", s. 175-208 i Beiner, Ronald (red.), *Theorizing Citizenship*. New York: State University of New York.

Young, Iris, Marion, 2000. *Att kasta tjejkast – Texter om feminism och rättvisa*. Finland: Atlas.

Voet, Rian, 1998. *Feminism and Citizenship*. London: Sage Publications Ltd.

Wolf, Susan, 1994. "Kommentar", s. 85-94 i Taylor, Charles (red), *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik*. Uddevalla: Daidalos AB.

Zetterström, Kristina, 2005-09-29. "EES-avtalet", EU-upplysningen, http://www.eu-upplysningen.se/templates/EUU/standardRightMenuTemplate_2546.aspx, 2006-01-08.

Ålund, Aleksandra, 2003. "Etnicitet, medborgarskap och gränser", s. 285-294 i de los Reyes, Paulina & Molina, Irene & Mulinari, Diana, (red.), *Maktens (o)lika förklädnader - Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Atlas.

